

Hayrettin Karaman ile Türkiye’de Fıkıh Çalışmaları Üzerine

Fıkıhınız üzerinde özellikle tesirli olan kişiler ve metinler olduğunu düşünüyorum (Bir ara “ehade aşera kevkeben”den bahsetmişsiniz). Bu kişi veya eserler nelerdir? Hangi hususiyetleriyle etkili olmuş, sizin “tefakkuhunuz”a hangi açılardan tesir etmiştir? Bu kişi ve eserleri ne zaman, hayatınızın hangi sürecinde fark ettiniz?

Arapça ve İslam ilimleri okumaya karar vermemin ilk sebebi yüzünden Kur’an okuma arzumu oldu. Bu arzuma kavuşunca, Kur’an kursu hocam ara sıra bana bazı ayetleri tercüme ettiği için asıl tatlı olanın onu anlamak olduğunu fark ettim ve buna talip oldum. Sarf ve nahiv okumaya başladım, o tarihte benim yaşımda (16) bu yolda olan kişi nadir olduğu için çevremden bir yandan hayranlık ve takdir, bir yandan da uyarı ve tenkitlere muhatap oldum. Arapçayı biraz sökmeye başlayınca elime *Hubevî* diye meşhur olan bir vaaz kitabı geçti, onun bazı ibareleri basit olduğu için anladığım yerleri önce ana babama naklettim, gözyaşları içinde dinlediler, daha çok da hadisler etkili oluyordu. İlk fıkıh (ilmihal) bilgisini -yakın çevremden şifahî ve amelî talimi dışında- M. Asım Köksal’ın *Gençlere Din Kılavuzu* isimli kitabından öğrendim ve bu kitabı da sevdim. İmam hatip okulları açılınca Konya’ya gittim, okul dersleri yanında medrese usulü dersler almaya da devam ettim. Burada ilk aldığım kitap *Halebî-i sağır* diye meşhur olan kitaptır. Sonra Ömer Nasuhi Hoca’nın *Büyük İslam İlmihal’i*’ni alıp okumaya başladım. Çorum’da ve Konya’da beni tanıyanlar, hoca sananlar sorular sormaya başlamışlardı, ilmihal çok işime yaradı ve fıkıhın bir hoca için ne kadar önemli olduğunu anladım. İlmihali aşan konularda yine Ö. Nasuhi Hoca’nın *İstulâhât-ı Fıkhiyye*’sinden yararlandım. Konya İmam Hatip Okulu’nu bitirmeden bu kitabın yarısını okumuşumdur. Haciveyisâde Mustafa Efendi hocamız bizim dine, akıl yanında duygu (sevgi, bağlılık) ile de ilgimizi sağlamada en önemli etkiyi

yapmıştır. Bir süre onun evinde Buhârî'nin *Tecrîd*'ini okuduk, hem bu kitap hem de onun hali bana hadisi sevdirdi (Asistanlığa karar verdiğim zamana kadar meylim hep hadisten yana olmuştur. İlk asistanlık imtihanı açıldığında hadis branşı yoktu, benim hisseme fıkıh düştü).

Dînî-manevî hayatımız tek parti döneminde büyük bir vurgun yemiş, perişan olmuştu. Dine soğuk bakan, hatta onunla mücadele eden “mürtedler” yanında, onların etkisi altında yetişmiş yeni bir nesil (on yılda on beş milyon genç) de vardı. Bunlar saf Anadolu çocuklarının kafalarını karıştırıyor, olmadık sorular, tartışmalar, itirazlar ile itikadlarına zarar veriyorlardı; bu taarruza biz de maruz idik. İslam itikadı ve medeniyetini savunmak mecburiyeti hissediyorduk, bu ihtiyacı karşılamada Ahmed H. Akseki ve M. Şemseddin'in kitapları ile Abdullatif Harputî'nin *Tenkîhu'l-kelâm*'i ve *Büyük Doğu Mecmuası* imdadıma yetişti. Fıkıh alanında sorulara cevap ararken, düşünen insanları tatmin etmek isterken, dindarın meşru ihtiyaçlarına fıkıhtan çare bulmaya çalışırken, ictihad kapısının kapalı ve Müslümanların tek mezhebe mahbus olmaları beni dar boğazlara sokuyor, aklıma da yatmıyordu. En sık uğradığım yer Konya'daki sahhaflar idi, bir gün elime *Mezahibin Telfiki*¹ kitabı geçti, dikkatle okudum ve önümde başka bir fıkıh dünyası açıldı. O zamana kadar telkin edilen ama beni tatmin etmeyen birçok bilgi ve hükmün ya yanlış ya da bağlayıcı olmadığını anladım; bir de sonradan çok istifade ettiğim pek çok fıkıh alimi ve eserinin adını öğrenmiş oldum.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde Ömer Nasuhi Bilmen Hoca (teze onunla başladığım için özel sohbetlerimizdeki ifadeleri ile) ve Celal Hoca ufuk açıcı oldular. Ama bilgimi daha çok kitaplara borçluyum. İşte etkilendiğim bazı fıkıh alimleri ve bazı kitapları:

Ebu Hanife (Öğrencilerinin naklettiği usulü ve *İşârâtu'l-meram*'da şerhedilen risaleleri yoluyla), Ebu Yûsuf (*Kitabu'l-Harâc*), Şâfiî (*er-Risale*), Gazzalî (*İhyâ, el-Mustasfâ, el-Munkız, el-Kıstas, Faysalu't-tefrika*), Sadruşşerî'a (*Tenkîh-Tavzîh*), Süyûtî (*Târîhu'l-hulefa* ve ictihad kapısının açık olduğunu ispat eden risaleleri), İbnü'l-Hümmam (*Usul*'ündeki ictihad-taklid bahsi ve *Fethu'l-Kadir*'i), Şâtıbî (*el-Muvâfakat*), İbn Kayyim (*İ'lâmu'l-muvakkiin* ve *Zâdu'l-me'âd*), Kâtip Çelebi, Şâh Veliyyullah ('*İkdu'l-cid, Huccetullah, et-Tefhîm*), Şevkânî, Mercânî, Saîd Halim Paşa (*Buhranlarımız*), Musa Carullah (*Uzun Günlerde Rûze*). Mahmasanî, Senhûrî, M. Tahir b. Âşûr (*Makâsıdu's-şerî'a*), M. Mustafa Şelebî (*Ta'îlu'l-ahkâm*), M. Ahmed ez-Zerka, Muhammed Hamîdullah...

Eserlerinden, derslerinden ve sohbetlerinden istifade ettiğim alimlerin mukallidi olmadım, “Sözü dinler, en güzeline uyarlar” (ez-Zümer 39/18) buyruğu rehberim oldu, en güzeline uymak için mukallid olmamak gerekiyordu.

1 M. Reşid Rıza, *Mezahibin Telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i*, trc. Ahmed Hamdi Akseki, Dârülhilâfetalıyye: Matbaa-i Amedi, 1332.

“Mezahibin Telfiki” 1914’te yayınlandığında bir rahatsızlık yaratmamıştı. Sizin 1970’lerin başındaki neşriniz niye bu kadar gürültü kopardı? Sizi tenkit değil, tezyif ve tahkir içeren bu tepkileri, aradan geçen kırk küsur sene sonra nasıl değerlendiriyorsunuz?

İlk neşrinde rahatsızlık yaratmamış olmasının sebepleri arasında iki husus zikredilebilir: 1. Birinci Dünya Muharabesi’nin başladığı yıllarda insanların ilgileri başka alanlara yönelmişti. 2. *Darülfünun*’da ve *Sırat-ı Müstakim, Sebülürreşad* dergilerinde o kitabın temel görüş ve tercihlerinin zemini oluşturulmuş, muhtemel tepkiler daha öncekilerle karşılanmıştı.

1970’lere gelindiğinde bahse konu tepkiyi verenlerin kültür hafızaları zayıftır, dar hayal dünyalarında gezip dolaşmaktadırlar, yakın tarihte olup bitenlerden bile haberleri yoktur. Ayrıca bu tepkilerin çoğu dinî hassasiyetten değil, grup ve mezhep taassubundan kaynaklanmıştır.

Ben ve yakın arkadaşlarım imam hatip okullarının gayr-i resmi ve genel kabule dayanan temsilcileri gibiydik. Bu okullara karşı olanlar “Bunları itibarsızlaştırırsak okulları da gözden düşürmüş oluruz” vehmiyle hareket ettiler. Yıpratma yöntemleri ahlak ve din dışı idi; abartmaya, yalana, iftiraya, en olmayacak yorumlara dayanarak yazıyor, çiziyor, dedikodu yapıyorlardı. İki yıldan bir çerçeve çizip içine benim ve iki arkadaşımın adını yazıp “Dini yıkmaya memurlar” diyen meşhur adamı örnek olarak hatırlatabilirim.

Türkçe literatür üzerinde en etkili eserinizin Mukayeseli İslam Hukuku olduğu vurgulanır. Size göre de öyle midir? Bu eseriniz sayesinde Türkiye’deki İslam hukuku çalışmalarının Senhuri’den Zerka’ya kadar Ortadoğu’daki çağdaş İslam hukuku literatürünün dilini benimsediği söylenebilir mi?

Türkçe literatür üzerinde etkili çalışmalarımın başında *İslam Hukukunda İctihad ve Taklid* ile *Mukayeseli İslam Hukuku* sayılabilir.

Türkiye’de fıkıh alanında yapılan çalışmaları bir bakıma ikiye ayırmak gerekiyor: 1. Eskiden yazılmış kitapların yeniden yayınlanması, tercümesi ve okutulması. 2. Bu kaynaklardan da yararlanarak ama ictihad, tahkik, tenkit ve tercih yöntemleri kullanılarak yapılan yeni telif ve tedris çalışmaları. Bu ikinci tür çalışmalarda “çağdaş” bir dilin kullanılması hedef kitle bakımından zorunlu idi. Türkiye’de İslam hukuku uygulaması resmî olmayıp, kişilerin inancına ve takvasına bağlı olarak özeldir, ihtiyarîdir, hatta bazen ihtiyarî bile değildir, resmen engellidir. Bu sebeple İslam hukuku çalışmalarının amaçları arasında bir yandan uygulamayı tercih eden kitleye hizmet vardır, ama belki bu kadar önemli olarak da teorik planda bu hukuku tanımak ve mukayeseli çalışmalar yapmak isteyenlere kolaylık sağlamak vardır.

Mukayeseli İslam Hukuku adlı eserinizin dibacesinde telif gerekçesi olarak “modern hukukçulara İslam hukukunu anlatma”yı zikrediyorsunuz. Bu gerekçe, eserin telif sebebini gerçekten açıklıyor mu? Nihayetinde bu eserden biz ilahiyatçılar/ilahiyatta İslam hukuku alanında akademik çalışma yapanlar çok daha fazla istifade ettik. Hukuk camiasının istifadesi ise çok sınırlı oldu.

Ben bu kitabı yazarken siyasî ve sosyal ortam/şartlar oldukça farklı idi. Yüksek İslam enstitülerinde Fıkıh ve Fıkıh Usulü dersleri vardı, ancak fıkıh müfredatı içinde yalnızca miras ve vakıf gibi seküler mahkemelerin ihtiyaç duymaları halinde müftülerin onlara yardımcı olmalarını hedefleyen konular vardı. Ben ise fikhın hem İslam hukuku kısmını hem de istihsan-kerahiye (helal-haram) bahislerini yazmak ve okutmak istiyordum. Müfredatı buna göre yorumlayarak ve büyük ölçüde de aşarak bir yandan “Helaller-Haramlar” kitabını, diğer yandan da *Mukayeseli İslam Hukuku* kitabını yazmaya ve okutmaya çalıştım. O tarihlerde laikçiler şeriattan, vebadan kaçır ve korkar gibi uzak durdukları ve aleyhinde yazıp çizdikleri için “Niçin bu konular yazılıyor ve okutuluyor?” sorusuna-itirazına yumuşatıcı bir yaklaşım olarak “modern hukukçulara İslam hukukunu anlatma” ifadesini kullandım. Bütün derdim İslam hukukunun yaşayan, yalnız Müslümanların değil, insanlığın bu alandaki ihtiyacına cevap verecek bir hukuk sistemi olduğunu ortaya koymaktı. Bu amacım eskiden beri var olduğu içindir ki, 1963-64 yılında yazdığım *Fıkıh Usulü* kitabımın önsözünde, uluslararası bir ilmî toplantıda alınan ve “İslam Hukuku'nun canlı, mukayesede itibar edilmesi gereken bir hukuk olduğu” karar maddesini zikretmişim.

Türkiye’de son yıllardaki akademisyen sayısındaki artışın da etkisiyle, İslam hukukunun pek çok konusu akademik araştırmaların mevzuu oldu. Sizce özellikle üzerinde durulması gereken, “keşke çalışılsa/daha fazla çalışılsa” dediğiniz konu, mesele, kişi, kurum, dönem vs. var mı?

Ne yazık ki, bu soruya kısa cevap vermek durumundayım; çünkü uzun ve yeterli olanı bir kitap mevzuu olur. İslam dünyasında ve bu meyanda ülkemizde yapılan ilmî çalışmalar artık küçümsenemez, insana sürur ve ümit bahşeden çalışmalardır. Birileri hala “ictihad kapısı”nı tartışıyor, ama yapılan bütün akademik çalışmalar ictihad metodu ile yapılıyor; zaten ictihadsız (yeni bir görüş, yeni bir yöntem uygulaması olmadan) doktora olmaz.

Klasik fıkıh, yan ürünleriyle beraber “İslam Hukuku”ndan daha geniş, daha kapsamlıdır. Bugün ayrı ilim dallarına konu olan siyaset, ekonomi, finans, sosyoloji, hatta ahlak fikhın şumulü içindedir. Bu sebeple ilgili ilmî kurumlarda fikhın yeni bir tasnifi yapılmalı, fıkıh bölümünün ana bilim dalları adlarını andığım ilimlere ait olmalı, bilim dallarında ise her birinin detaylarına inilmelidir. Bu amaca ulaşmanın en uygun yolu ise “Fıkıh Fakülteleri” ve/veya enstitülerinin kurulmasıdır.

Küreselleşen dünyada kendimiz olarak var olabilmek, dünyaya alternatif sunabilmek için ötekileri de tanımak ve çalışmalarda mukayese metodunu kullanmak gerekiyor.

Sizce Türkiye’deki İslam hukuku araştırmalarını, Arap dünyasındaki araştırmalardan ayıran hususiyetler nelerdir?

Türkiye Osmanlı’nın varisidir. Türkiye’nin Batı ile teması da daha eski ve daha sıklıdır. İşte bu iki hususiyet bizim imtiyazımız olsa gerektir.

İstanbul, İslâmî ilimlerde akademik araştırmaların kurumlaşması bakımından (Yüksek İslam’ın kurulması ve İlahiyat’a dönüşmesi, ilk yüksek lisans ve doktora programlarının kuruluşu vb.) Ankara’nın hayli gerisinden başladı. Diğer bazı ilim dalları bunun etkilerini uzun süre hissetmesine rağmen, İslam hukukunda durum tam tersi oldu. İslam hukuku araştırmalarında İstanbul hep başı çekti. İslam hukuku alanında İstanbul’un öncü role sahip olmasını (buna mukabil Ankara, İzmir gibi merkezlerin -bu şehirlerdeki hocalarımızın gayretlerini şükranla anmakla beraber- İstanbul’un ardında kalmalarını) hangi sebeplere bağlayabiliriz?

Ankara İlahiyat Fakültesi ilk mezunlarını 1953 yılında verdi, bunlardan birkaçı da Konya İmam Hatip Okulu’na meslek dersleri öğretmenleri olarak geldiler. Hepsinin Arapçası ya sıfır veya zayıf idi, Kur’an okumaları da keza zayıftı. İçlerinden biri (vefat ettiği için adını vermeyeyim) “Taberî tefsirini baştan sona okudum, üzerinde tez yazacaktım...” diye övünmüştü, sonra bu zat bize tefsir dersine geldi, *Celâleyn* okuyacaktık; baktık ki Arapçası yok, ne okuyabiliyor ne de anlayıp anlatabiliyor. Ankara İlahiyat’ta yapılan ilk lisansüstü çalışmalar da zayıftır. Kalite daha sonraki yıllarda bir ölçüde yükselmiştir.

Ankara İlahiyat Fakültesi’nin ilk hocaları iki ekole mensup sayılırlar: 1. İman ve dinî hassasiyet sahibi alim hocalar: Tayyib Okıç, Hasan Hüsnü Erdem, -daha sonra- Hamidullah, Tanci bunlardandır. 2. İslam’a yabancılar, oryantalistler gibi bakan hocalar: Sabri Şakir Ansay, Neşet Çağatay, Hüseyin Gazi Yurdaydın, Yusuf Ziya Yörükan da bunlardandır. Bu hocalar yaşlanınca ve bazıları emekli olunca onların yerini Mehmet Hatipoğlu, İsmail Cerrahoğlu, Yaşar Kutluay, Hüseyin Atay gibi ikinci nesil hocalar aldı ve bunlar sayesinde Ankara İlahiyat istikamet ve kalite bakımından ilerleme aşamasına girdi.

Fıkıh konusuna gelelim: Ankara İlahiyat’ta ilk dönemde fıkıh okutan kişi Sabri Şakir Ansay’dı, kitabının adı *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*. Kitabın muhtevası da İslam hukukunu, eskimiş, devrini doldurmuş, ilkel olduğu için (yer yer böyle bir fikir ve intiba vererek) devre dışı bırakmayı hedeflemiş gibidir. İslam hukuku, şeriat kelime ve kavramına en yakın bir ilim dalı olduğu ve o ilk nesil hocaların bir kısmı da şeriattan hazzetmedikleri için ikinci planda tutulmuş, bu ilim dalında ilk dönemde master ve doktora yaptırılmamıştır.

Yüksek İslam enstitülerinde fıkıh hocalığına İzmir'de başladım. Hedefime ve çalışmalarına temas etmişim. Daha sonra 1975 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne geldim. Çalışmalarımın sözünü ettiğiniz durumu etkilediğini söyleyebilirim. Hamidullah Hoca'nın İstanbul'da dersler vermesi ve onun yetiştirdiği Salih Tuğ Hoca'nın önce Yüksek İslam'da sonra da Marmara İlahiyat'ta hoca ve idareci olmasının etkisini de zikretmek gerekir.

Türkiye'deki İslam hukuku araştırmalarının özellikle usul açısından en önemli sorunulları olarak neleri görüyorsunuz?

İslam hukuku, demin ifade ettiğim gibi dar alanda işleniyor, bir alan genişlemesine ihtiyaç var. Teorik-bilimsel çalışmalar faydalı ve gerekli, ama bunun yanında Müslüman halkımızın çeşitli tabakalarının ihtiyaç duyduğu çözümlere yönelik çalışmalar da zorunludur. Bu husus yalnızca Diyanet'in omuzuna yüklenmemelidir.

Batı'da san'at ve kutsal kitap yorumlarında kullanılan yöntemlerin İslam hüküm ve bilgi kaynaklarına uygulanması uygun değildir; çünkü vahye dayanmayan metinler ve bu metinleri ve sanat eserlerini oluşturanların mahiyet ve özellikleri farklıdır.

Kur'an ve Sünnet'in çeşitli delaletlerinden, Hz. Peygamber'in (s.a.) ashâbı ile olan ilişkilerinden yola çıkarak oluşturulan klasik usul mutlaka kullanılmalıdır. Ancak bu usulün içinde farklı görüşlerin, değişmeye açık tespitlerin bulunduğu da unutulmamalıdır. Klasik usulde akıl ihmal edilmiş değildir; ancak bu akıl "Müslüman aklı"dır, yetki alanının farkındadır. Bilim ve vakta da aklın yardımcıları olarak devrede olmuştur. Mesela hadis alanındaki "metin tenkidi"nde akla, bilime ve vakiya aykırı olan metin hangi senede sahip olursa olsun terk edilmiştir. Şâriin maksadı ve mükellefin meşru menfaati (maslaha) göz ardı edilemez. Hanefilerin istihsan uygulamasında zaruret, maslahat, umumi belvâ durumları nas karşısında bile işletilmiştir.

Fıkıh çalışmalarında tahkiki metin neşri çalışmaları tali çalışmalar olmalı, asıl çalışmalar şahıslar, eserler ve konulara yönelmelidir. Hz. Peygamber dışında şahıs kim ve eseri de hangisi olursa olsun hakikat adına tenkit edilebilmelidir.

Geçmiş doğru öğrenmek ve değerlendirmek gereklidir ve bu yapılmalıdır, ancak geçmişlerin yaptıklarının benzerini bu çağın ihtiyaçlarına göre yapmak da bugünün fakihlerinin vazifesidir. Her çalışmada yeni bir keşif, çözüm, anlayış, değer vs. bulunmalıdır.

1990'ların son yarısından itibaren İslamcılar arasında daha önce size muhalif çevrelerin birçoğunun bu tavırlarını bıraktıklarını görüyoruz. Hâlâ muhalefetlerini sürdürenlerin en azından önemli bir kısmının etkisi de iyice azaldı. Bu gelişmeyi siz nasıl yorumluyorsunuz? Sizce hangi saikler şahsınızı tartışmalı bir konumdan, otoritesi hakkında büyük çoğunluğun ittifak ettiği bir konuma yükseltti?

Muhالیf tavır ya ocak bucak (mezhepçilik, grupçuluk, menfaat çatışması...) gayretine veya samimi inançtan kaynaklanan hassasiyete dayanır. Ocak bucak gayretine dayanan muhalefet o çevrelerin varlığı ve taktiklerine paralel olarak değişebiliyor. Mesela bir grup önce cepheden vururken bunun fayda vermediğini görünce içimize girip oradan menfaatini korumaya yönelebiliyor. Samimi inanç ve hassasiyete dayalı olan muhalefette de değişiklikler olabiliyor: Ya bilgi değişikliği söz konusu olabiliyor; doğru bildiklerinin yanlış olduğunu, tek doğru bildiklerinin böyle olmadığını anlamış oluyorlar. Ya da haksız ithamların, yalan ve iftiraların tesirine kapılanlar zaman içinde bizim fiil ve duruşumuzu takip ederek gerçeği anlıyorlar.

Haset, tekelcilik, cehalet ve taassuba dayalı muhalefet ise bunların varlığı ölçüsünde daim olacaktır. Biri bir şeyler yapıyorsa onu takdir, tenkit, tahkir edenler de bulunacaktır ve bu hep böyle olmuştur.

Türkiye'de Müslümanların fetva ihtiyaçları ile akademik İslam hukuku araştırmaları arasında bir uçurumun varlığından bahsedilir. Türkiye'deki akademik İslam hukuku araştırmalarının yaşanan İslam'a cevap vermediğine dair tenkitler yöneltilir. Bu görüşe katılıyor musunuz?

Bir ölçüde katılıyorum. Biraz önce bu hususla ilgili söylediklerimle iktifa edeyim.

Henüz akademik hayatının başında bulunan, mesela bir ilahiyat fakültesinde araştırma görevlisi olan kişilere tavsiyeleriniz neler olur?

Bir gruba aidiyet duygusu ile bağlı olanlar, eğer bu grup sevgi ve saygıyı hak ediyorsa bu duyguyu beslemeye devam edebilirler, ama asla bağımlı olamazlar; bağımlılık ve ilim yapma bir arada olamaz. Allah Teâlâ lütfedip peygamber göndermiş, vahyederek beşerî kapasiteyi aşan konularda çok değerli bilgiler vermiş; ikinci olarak -İmam Mâtürîdî'ye göre bir çeşit resul olan- akli vermiştir; üçüncü olarak da elimizde milyonlarca aklın ürettiği büyük bir bilgi hazinesi vardır. Bunlardan azami istifade edilecektir. Bir mümin için Allah ve Resulünden başka aşılamayacak bir otorite (şeyh, alim, imam, lider) yoktur. Sevgi ve saygı başka, taklit başkadır ve ikincisi bir ilim yolcusu için caiz değildir.

Türkiyeli bir İslam araştırmacısı eski ve yeni Türkçeyi, Arapçayı, Farsçayı ve hem Müslümanlar hem de gayr-i müslimlerin çokça konuştuğu dil olduğu için İngilizceyi iyi bilmelidir.

İnsanoğlunun en çok israf ettiği şey kapasitedir; kapasitesini tama yakın kullanan insan sayısı oldukça azdır. Bu israfi asgariye indirmek, bu maksatla planlı ve programlı bir hayat yaşamak şarttır.

Vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederiz